

УДК 378:355(477):37.017:172.13:172.15

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-939-950](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-939-950)

Журба Катерина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії національно-патріотичного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. Максима Берлінського, 9, м. Київ, 02000, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Рейпольська Ольга Дмитрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії дошкільної освіти та виховання Центру раннього розвитку дитини та дошкільної освіти, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. Максима Берлінського, 9, м. Київ, 02000, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-5524-7110>

Шкільна Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник лабораторії національно-патріотичного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. Максима Берлінського, 9, м. Київ, 02000, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-9456-8278>

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ І МОРАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВПЛИВУ ВОРОЖОЇ ПРОПАГАНДИ

Анотація. У статті висвітлюється важлива проблема формування моральної самосвідомості і моральної стійкості української молоді до впливу ворожої пропаганди. Визначено поняття «моральна самосвідомість» як усвідомлення себе особистістю, своїх моральних якостей, потенційних можливостей, поведінки, дій, вчинків, їх мотивів і наслідків, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності і її значення для себе та суспільства та «моральна стійкість» як інтегративна моральна якість особистості, що визначає її здатність зберігати вірність своїм моральним переконанням, цінностям, оптимізм у ситуаціях невизначеності та готовність протидіяти тиску та впливу ворожої пропаганди у воєнний і мирний час. Психологічними механізмами моральної стійкості визначено рішучість, витривалість, готовність до опору, самоконтроль, впевненість у власних силах. Найважливішими концептами російської пропаганди є «руський мир», протистояння демократичним цінностям, ідеалізація тоталітарного

режиму та постатей тиранів, перебільшення внеску росії у перемогу над нацизмом, фетишизація Дня Перемоги, маніпулювання, перекручування та переписування історичних фактів, псевдогероїзації, створення псевдоісторій, використання ЗМІ, соцмереж, дезінформації, руйнування системи врядування противників та блокування їхньої діяльності. Доведено, що педагогічними умовами формування моральної самосвідомості та моральної стійкості української молоді є: впровадження освітніх програм, створення педагогічного супроводу, залучення до активної суспільної і громадської діяльності, розвиток емоційного інтелекту, заохочення до творчості і самовираження.

Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації освітнього і виховного процесу закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.

Ключові слова: моральна самосвідомість, моральна стійкість, українська молодь, ворожа пропаганда, педагогічні умови.

Zhurba Kateryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Laboratory of National Patriotic Education, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, St. Maksym Berlinskyi, 9, Kyiv, 02000, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Reipolska Olga Dmytrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Head of the laboratory of preschool education and upbringing, Center for early child development and preschool education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, St. Maksym Berlinskyi, 9, Kyiv, 02000, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-5524-7110>

Shkilna Iryna Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher, senior researcher of the laboratory of national-patriotic education, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, St. Maksym Berlinskyi, 9, Kyiv, 02000, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-9456-8278>

BUILDING MORAL AWARENESS AND RESILIENCE OF UKRAINIAN YOUTH TO THE INFLUENCE OF ENEMY PROPAGANDA

Abstract. The article highlights the important problem of forming moral self-awareness and moral stability of Ukrainian youth to the influence

of enemy propaganda. The concept of "moral self-awareness" is defined as awareness of oneself as a person, one's moral qualities, potential opportunities, behavior, actions, deeds, their motives and consequences, attitude to the surrounding reality and other people, one's activity and its significance for oneself and society, and "moral stability" as an integrative moral quality of an individual, which determines his ability to remain true to his moral convictions, values, optimism in situations of uncertainty and readiness to resist the pressure and influence of enemy propaganda in wartime and peacetime. Determination, endurance, readiness for resistance, self-control, confidence in one's own strength are defined as psychological mechanisms of moral stability. The most important concepts of Russian propaganda are "Russian peace", opposition to democratic values, idealization of the totalitarian regime and figures of tyrants, exaggeration of Russia's contribution to the victory over Nazism, fetishization of Victory Day, manipulation, distortion and rewriting of historical facts, pseudo-heroization, creation of pseudo-stories, use of mass media, social networks, disinformation, destroying the system of governance of opponents and blocking their activities. It has been proven that the pedagogical conditions for the formation of moral self-awareness and moral stability of Ukrainian youth are: implementation of educational programs, creation of pedagogical support, involvement in active social and community activities, development of emotional intelligence, encouragement of creativity and self-expression.

The practical significance of the proposed research consists in the use of the presented materials in the organization of the educational and educational process of general secondary education institutions and institutions of higher education, teacher training and pedagogical practice of students.

Keywords: moral self-awareness, moral stability, Ukrainian youth, hostile propaganda, pedagogical conditions.

Постановка проблеми. Формування моральної самосвідомості і моральної стійкості є важливим завданням українського виховання з огляду на тривалу війну, де ворог використовує увесь спектр воєнного впливу та дій: від ідеології до геноцидного знищення українців. Неабияка боротьба розгортається за українську молодь, яка стає об'єктом впливу ворожої пропаганди. Виховання в учнівській молоді моральної самосвідомості і моральної стійкості є важливою умовою виживання, безпеки, захисту і збереження територіальної цілісності України.

Про необхідність активізації уваги до формування моральної самосвідомості і моральної стійкості в українській молоді йдеться в

Законах України «Про освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, Стратегії інформаційної безпеки України, Програмі «Нова українська школа» у поступі до цінностей, Програмі виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України [7;8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми моральної самосвідомості і моральної стійкості молоді зверталися науковці, які висвітлювали різні аспекти, що пов'язано із характером та завданнями досліджень.

Українські філософи А. Бичко, В. Горський, С. Кримський, М. Попович, С. Пролєєв розкривають різні аспекти моральної самосвідомості особистості у її взаємозв'язку з ментальністю та культурологічним підходом; В. Андрущенко, М. Братасюк, Л. Губерський, В. Кремень виокремлюють світоглядно-смісловий зміст свідомості і самосвідомості.

Представники гуманістичного напрямку у психології А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл висвітлювали проблеми самосвідомості особистості з позиції її потреб: фізіологічних, безпеки, любові і прихильності, визнанні та оцінці, самоактуалізації.

Моральну стійкість як здатність долати труднощі чи протистояти тиску розглядають у своїх дослідженнях І. Зіняк, І. Макарова, характеризують в контексті професійної діяльності І. Грязнов, Г. Штефаніч [3;4;10]. Разом з тим, недостатньо висвітленими залишається проблема формування моральної самосвідомості і моральної стійкості української молоді до впливу ворожої пропаганди.

Мета статті – висвітлення проблеми формування моральної самосвідомості та моральної стійкості української молоді до впливу ворожої пропаганди.

Виклад основного матеріалу. Формування в української молоді моральної самосвідомості і моральної стійкості є пріоритетним завданням в умовах воєнного часу, оскільки допомагає юнакам і юнкам справитися з різного роду випробуваннями, втратами, а також протистояти потужному впливу ворожої пропаганди.

У своєму дослідженні, виходимо з того, що **моральна самосвідомість** - це усвідомлення себе особистістю, своїх моральних якостей, потенційних можливостей, поведінки, дій, вчинків, їх мотивів і наслідків, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності і її значення для себе та суспільства.

У філософії самосвідомість виступає основою становлення і розвитку особистості, формування її моральних якостей і цінностей. Так, засновник сучасного екзистенціалізму М.Хайдегер наголошував на тому, що ніхто крім людини краще неї не знає себе і свого буття, в якому виділяє «буття-у-світі», «забігання уперед», «буття-при-внутрішньосвітовому існуючому», де зазначені компоненти визначають буття у минулому, у майбутньому, у теперішньому є гранями моральної самосвідомості особистості, яка визначається нерозривністю суб'єктивного і об'єктивного. З огляду філософа моральна самосвідомість особистості визначається скінченністю життя, страхом смерті, що спонукає людину звернутися до себе самої, залишити гідний слід у житті. Окрім того, М. Хайдегер звертав увагу на такі моральні цінності як свобода, відповідальність, совість, якими має керуватися кожна людина, щоб гармонійно існувати у світі і з самим собою [2].

На відміну від М.Хайдегера, Ж.П.Сартр розглядає життя як можливість, а людину тим, що вона робить. Це дозволяє розглядати свідомість як самодіяльність. Із самосвідомості людини висвічується «Я» людини у життєвості і реальності. Якщо свідомість розглядається Ж. Сартром загалом, то самосвідомість як «моя свідомість», «Я», «для-себе-буття», що дозволяє усвідомити власну унікальність, одиничність, індивідуальність. Основоположною цінністю моральної самосвідомості є свобода, яка дозволяє людині бути собою, здійснювати вільний вибір, бути незалежною і самодостатньою [9].

Характеристиками моральної самосвідомості є: суб'єктивність, автономність, моральний вибір і моральна діяльність.

Моральна стійкість як інтегративна моральна якість особистості, що визначає її здатність зберігати вірність своїм моральним переконанням, цінностям, оптимізм у ситуаціях невизначеності та готовність протидіяти тиску та впливу ворожої пропаганди у воєнний і мирний час.

Психологічними механізмами моральної стійкості є: рішучість, витривалість, готовність до опору, самоконтроль, впевненість у власних силах.

Становлення української молоді здійснюється в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, а також потужного впливу ворожої пропаганди на українську молодь і світову спільноту, що потребує не лише врахування цих чинників, а й активної протидії та системного і комплексного підходу до виховання юнаків і юнок.

У цьому контексті найважливішим є ідеологічне протистояння між тоталітаризмом Росії і вибором України демократичного шляху

розвитку, яке досі триває. Ключову роль у конфлікті тоталітарних і демократичних цінностей відіграє концепція так званого «руського миру», яку активно просуває Росія. Як зазначає Я. Примаченко: «Не так давно сучасний міжнародний словник збагатився новим поняттям – «руський мир». Воно має кілька значень, з одного боку, це офіційна ідеологія російської федерації (рф), з іншого – евфемізм для означення російської агресії проти України, а в ширшому сенсі синонім інформаційної війни, яку проводить Росія проти західних демократій, подаючи її в обгортці «soft power» [6, с.101]. Виходячи з цього, «руський мир» є технологією просування російських наративів на території інших незалежних держав, з метою їх повернення їх до сфери свого впливу або виправдання військових злочинів на територіях держав, які постраждали від російської агресії. Це актуалізує потребу виховання в українській молоді патріотизму, національно-культурної ідентичності на основі любові до рідної мови, історичної правди, знання драматичних сторінок історії про масові репресії, Голодомор, лінгвоцид, боротьбу за незалежність та успішний досвід протидії ворогу.

Особливістю російської ідеології є *ідеалізація тоталітарного режиму та постатей тиранів*, таких як: І. Грозний, Петро I, І. Сталін, які застосовували силу до свого народу та масові вбивства й репресії, що виправдовує агресивну політику Кремля, в першу чергу для громадян рф. Зокрема, акцент робиться на «сильній руці», тобто владі сильного лідера (царя), який наділений надзвичайними повноваженнями і здатен сам подолати корупцію, навести лад в країні, де парламент відіграє вторинну роль. Це знаходить прояв у таких пропагандистських прийомах і путінських мемах як. «мочити у сортирі», «ввічливі люди», «армія визволителів» та ін.

Педагоги також мають бути готові пояснити і розвінчати *перебільшення внеску Росії у перемогу над нацизмом* та применшення заслуг України, Великобританії, США, Руху «Опору» тощо у різних засобах ЗМІ. У пропагандистській схемі Кремля «діди воювали», «можемо повторити» закладено потужний механізм впливу на молодь Росії, а також залякування інших, незгодних з такою політикою. В інформаційній війні проти України був використаний засіб створення образу ворога на основі розділення ворожих сил у Другій Світовій війні на «наших» і «фашистів», де українцям у російських ЗМІ була відведена роль «зрадників», «фашистів» і «бандерівців», як втілення абсолютного зла. В інформаційному просторі російськими політичними діячами всляко спотворюється і замовчується роль України у Другій Світовій

війні та її втрати. «Мова ненависті» російського телебачення відображає не лише суспільні настрої, а й позначається на духовному і психічному здоров'ї зростаючої особистості, яка сприймає таку спотворену інформацію.

Перекручування історичних фактів, різного роду містифікації обумовили *фетишизацію Дня Перемоги* та перетворення його на шоу. З цією метою дітей різного віку вдягають у військову форму, широко використовуючи різну атрибутику: георгіївські стрічки, медалі, зображення чи макети танків, літаків, зброї, солдатські пілоти з зірками, які використовуються навіть у шоу нічних клубів, хореографії тощо.

Маніпулювання, перекручування та приписування історичних фактів, що часто простежується у виступах президента Росії Володимира Путіна, який згадує у своїх виступах один народ, Анну Російську, боротьбу проти половців, згадує Україну як штучне утворення та ін., що весь час презентується на різних рівнях російської державної політики та пропаганди і не має нічого спільного з історичною правдою.

Розробники маніпулятивних технологій найперше звертаються до емоційної сфери молоді, а тому застосовують *прийоми псевдогероїзації та продукування різних псевдоісторій*, які би викликали сильні емоції у дітей та молоді, тоді як архіви, що стосуються Другої Світової війни залишаються засекреченими досі і недоступні для дослідників. Серед таких псевдоісторій можна навести приклад про собаку у блокадному Ленінграді, яка щодня приносила по зайцю родині увесь час блокади і допомогла їй вижити. За що її ніби-то було вшановано пам'ятником, а вдячні нащадки зберігають табличку від пам'ятника удома серед найдорожчих реліквій. Ця історія розсилалася користувачам соцмережі Фейсбук, які зачитували цю історію дітям як приклад відданості і служіння. Але є очевидною її фейковість з точки зору поведінки тварин, перебільшення та надмір засобів емоційного впливу. До псевдогероїзації також можна віднести і створення «безсмертних полків» з реальними і видуманими історіями. Як приклад є розміщення у ТРК «Космос» в «Іменах героїв» до 9-го Травня фото А. Гітлера у Челябінську 2020 року. Юнак, який надіслав відфотошоплене фото Гітлера без відомих вусів написав: «В 1942 році відправився на фронт. Воював під Курськом і Москвою. У 1945 році загинув у Висло-Одерській операції». Свої дії хлопець пояснив тим, що на наступний день після 9-го Травня вже ніхто не згадує проти ветеранів, а свій вчинок він пояснив протестом проти безглуздість таких акцій, що

досить добре проявляє, з одного боку низький рівень знань про реальні події і персоналії Другої Світової війни, а з іншого – протест молоді проти паразитування на темі війни.

Сучасний інформаційний світ стає все більше віртуальним. Доступність гаджетів дає можливість юнакам і юнкам спілкуватися у соцмережах, знаходити там необхідну інформацію, ділитися своїми думками. Однією з найбільших небезпек є створення форумів у соцмережах відповідної тематики з інформаційними вкидами. Також у соцмережах використовується політична карикатура, фото-жаби і міні-комікси, спрямовані проти українських лідерів та українців, що загострюють потребу у мережевих лідерах думок, якими є відомі люди, молодіжні кумири, артисти, співаки, письменники, а також педагоги, викладачі, які є авторитетними для молоді.

Доведено, що кожен третій акаунт в мережі Фейсбук є фейковим, натомість розповсюдженим явищем є боти, тролі, серфери, кракери, ельфи та ін., які здійснюють інформаційні вкиди, поширюють фейки, тощо. Опитування української молоді показало недостатній рівень медіаграмотності і медіагігієни, лише 24,9% мають уявлення про верифікацію сторінок у мережах і цифрову безпеку, 52,4% молоді легко піддаються впливу і можуть споживати інформацію з ворожих акаунтів. Російські спецслужби мають розгалужену мережу, яка також має на меті отримання різної інформації, вербування, формування викривлених уявлень про Україну, комплексів меншовартісності тощо. Боротьба за українську молодь є постійною і підтримується на державному рівні. Прикладом може служити спрощене отримання російського громадянства для українців, можливості навчатися у закладах вищої освіти, примусове вивезення молоді і дітей на територію росії та ін.

Поширеним явищем є використання прийомів військової пропаганди, згідно якої частина інформації є правдивою, а частина фейковою. Неправдива інформація може складати від 20% до 60% і може дезінформувати, дезорієнтувати учнівську та студентську молодь. У цьому плані є цікавим дослідження В. Паніотто та А. Грушецького стосовно розрахунку індексу результативності російської пропаганди (РРП). Результати проведеного дослідження показали наявність прямої кореляції між російським інформаційним впливом, рівнем поширення російської мови у регіоні та сформованістю національної ідентичності. Відповідно до отриманих результатів соціологи виокремили чотири групи регіонів за індексом РРП: самі низькі показники було виявлено в Івано-Франківській, Львівській, Волинській та Рівненській областях; низькими є показники російської пропаганди у Тернопільській,

Закарпатській, Черкаській, Вінницькій та Київських областях; середнім є індекс РРП в Чернівецькій, Сумській, Кіровоградській, Хмельницькій, Чернігівській, Житомирській, Полтавській областях та м. Києві. Високим є вплив російської пропаганди в Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській, Миколаївській областях. Лідирують з впливу російської пропаганди Луганська, Донецька, Харківська та Одеська області. Однак дослідники визнають, що мають досить високу похибку по чотирьом останнім областям, що потребує подальших досліджень [5, с.113] Також дослідники переконані, що національна та етнічна ідентичність є важливими чинником у протистоянні російській пропаганді, оскільки етнічні українці показали вищий рівень резистентності, ніж росіяни чи білінгви.

Окрім того вплив російської пропаганди здійснюється не лише на молодь, а й на старше покоління, тих хто виховують дітей. Серед впливів на дорослих можна виокремити ностальгію за часами СРСР. Якщо в росії переважно ностальгують по імперській величі і силі, Росія позиціонує себе правонаступницею Київської Русі, Московського царства та СРСР, що є досить суперечливим за своєю суттю. Пояснюючи причини війни, пропагандисти говорять про Київ, як колыску російської цивілізації і в російській молоді складається хибне переконання, що Київ і Україна загалом, то їхня історична батьківщина, яку вони втратили через українців і тепер мусять її повертати. Окупанти, які опинилися в Україні стали жертвами реконструкції імперської ідентичності та великодержавних амбіцій й змушені визнати, що українці – це зовсім інша нація, з іншим менталітетом, сприймають росіян не як братів-визволителів, а як ворогів, про що свідчать численні інтерв'ю, зрештою це почали визнавати і самі пропагандисти.

Ворожа пропаганда росії спрямована на *руйнування системи врядування противників та блокування їхньої діяльності*. Росія вміло використовувала тривалий час важелі впливу в Україні через партії ОПЗЖ, Шарія, Комуністичної партії України, а також ЄС і Америки через втручання у вибори. На це звернув увагу М.Галеотті, який зазначив: «Сучасна війна дедалі більше визначається саме тим, як одна сторона намагається вплинути на здатність до врядування іншої сторони..., а також тим, як одна сторона може використати вразливості у здатності до врядування іншої сторони...Природа цієї тривалої геополітичної кампанії полягає в тому, що коли виникають помітні можливості та вразливості, росіяни намагаються їх використати» [1]

Також у пропагандистських наративах, спрямованих на українських громадян більше згадуються соціальні гарантії, можливості

отримувати медичні, освітні безоплатні послуги, допомогу від держави як при СРСР. Тут російські технологи враховують такий важливий аспект як вибірковість пам'яті, що допомагає забувати якісь неприємні моменти і зберігати приємні спогади про молоді роки. Через соцмережі запускаються різного роду флешмоби для тих, хто народився за часів СРСР, в яких підкреслюються різні досягнення та якість споживчих товарів, а різні переважно побутові проблеми подаються у романтичному ключі. У цьому плані є важливою політика історичної пам'яті, оприлюднення злочинів радянської влади та формування національної ідеї, яка би консолідувала українське суспільство.

Широке застосування засобів масової комунікації та використання радіо і телеканалів, зокрема «Russia today», «Sputnik», веб-сторінок газет і журналів російська пропаганда демонізувало Україну через нав'язування зарубіжній аудиторії думку про нацизм в Україні і створювала псевдо образ росії як борця з нацизмом. За задумом технологів повномасштабна війна росії проти України мала призвести до вакууму довкола України, відсутності будь-якої допомоги та безкарності військових злочинів росії та геноциду українців. Однак, на практиці російські радіо і телеканали були заборонені і заблоковані або їх діяльність суттєво звужена через розповсюдження дезінформації та загроз, пов'язаних із поширенням російської пропаганди у європейському інформаційному просторі.

Отже зростає потреба у формуванні моральної самосвідомості і моральної стійкості, що потребує комплексного розв'язання цієї проблеми через наступні педагогічні умови:

1. впровадження освітніх програм, спрямованих на розвиток критичного мислення та медіаграмотності, що допоможе їм краще розуміти та аналізувати, розрізнити правдиву і фейкову інформацію;

2. залучення української молоді до активної участі в суспільному і громадському житті та дискусіях, що розвине здатність розпізнавати пропаганду та формувати власні погляди та моральні переконання;

3. створення педагогічного супроводу з формування моральної самосвідомості і моральної стійкості, педагогічної і психологічної допомоги в освітніх закладах;

4. розвиток емоційного інтелекту. Навчання молоді розпізнавати та керувати своїми емоціями може допомогти їм не піддаватися на емоційно заряджену пропаганду.

5. стимулювання і заохочення української молоді до творчості та самовираження через мистецтво, літературу та інші форми може допомогти їм розвивати особисту, національну і громадянську ідентичність, щоб зробити її менш вразливою для ворожої пропаганди;

Названі педагогічні умови можуть бути впроваджені через поза-класну і позааудиторну діяльність, взаємодію усіх суб'єктів виховного процесу, зацікавлених у підтримці морального й психологічного благополуччя української молоді. Важливо, щоб українська молодь володіла відповідними компетентностями та інструменти для критичного аналізу інформації, що дозволить їй бути морально стійкою до ворожої пропаганди та маніпуляцій.

Висновки. Таким чином, формування моральної самосвідомості та моральної стійкості в українській молоді є пріоритетним напрямом у сучасній освіті, що має враховувати специфіку війни росії проти України з тим, щоб ефективно протидіяти російській пропаганді, забезпечуючи молодь від її шкідливого впливу.

Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації освітнього і виховного процесу закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.

Література:

1. Hybrid War as a War on Governance. Interview by Octavian Manea with Dr. Mark Galeotti. *Small Arms Journal*. 2015. August 19. URL: <http://smallwarjournal.com/printpdf/27466>.
2. Гайдегер М. Вечірня розмова в таборі для військовополонених. *Українські проблеми*. 1998. № 1. С. 106-121.
3. Грязнов І. О. *Теоретико-методичні засади морального виховання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України*: дис... д-ра пед. наук: 13.00.07. Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2005. 470 с.
4. Макарова І. В. *Моральна стійкість моряків в структурі індивідуально-особистісних властивостей* : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 15с.
5. Паниотто, В., Грушецкий А. Индекс результативности российской пропаганды. *Вестник общественного мнения*. 2015. №1. С. 9.
6. Примаченко Я. Исторична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира». *Регіональна історія України: збірник наукових праць*. 2017. Вип. 11. С.101-132.
7. *Програма виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України* / укл. Журба К. О., Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 27 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732109>
8. *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*/ І. Бех, Т.Алексєєнко, К. Журба, С. Кириленко, В.Кириченко, Л.Корецька, О.Остапенко, О.Пруцакова, Н.Харченко, І.Шкільна. Шкільний світ.2020.№11-12(107-108). С.90-119.
9. Сартр Ж-П. *Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології*. / Пер. з французької Віталій Лях, Петро Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001.

10. Штефанич, Г. Г. *Формування професійно-моральної стійкості у майбутніх офіцерів МВС України* : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 . Національна академія державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2003. 195 с.

References:

1. Hybrid Wars a War on Governance. Interview by Octavian Manea with Dr. Mark Galeotti. (2015, August 19). *Small Arms Journal*. URL: <http://smallwarjournal.com/printpdf/27466>. [in Ukrainian]

2. Haidegger M. (1998). Vechirnia rozmova v tabori dlia viiskovopolonenykh. [Evening conversation in a camp for prisoners of war]. *Ukrainski problemy*, 1, 106-121.

3. Hriaznov I. O. (2005). Teoretyko-metodychni zasady moralnoho vykhovannia maibutnykh ofitseriv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Theoretical and methodological principles of moral education of future officers of the State Border Service of Ukraine.] . *Doctor 's thesis*. . Khmelnytskyi : National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky. [in Ukrainian]

4. Makarova I. V. (2021). Moralna stiikest moriakiv v strukturi indyvidualno-osobystynykh vlastyvostei. [Moral stability of sailors in the structure of individual and personal properties]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa.: Odesa National University named after I. I. Mechnikova. [in Ukrainian]

5. Panyotto, V., Hrushetskyi A. (2015). Yndeks rezultatyvnosty rossyiskoi propahandy. [Russian Propaganda Performance Index]. *Vestnyk obshchestvennoho mneniya*, 1, 9. [in Russian]

6. Y. Primachenko (2017). Istorychna polityka RF ta yii vplyv na terytorii pivdenno-skhidnoi Ukrainy ta AR Krym v konteksti «russkoho myra» [The historical policy of the Russian Federation and its influence on the territory of southeastern Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea in the context of the "Russian world"] *Rehionalna istoriia Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats*, 11, 101-132. [in Ukrainian]

7. Zhurba K. O., Bekh I. D., Dokukina O. M., Fedorenko S. V., Shkilna I. M. (2022). *Prohrama vykhovannia smyslozhyttievyykh tsinnostei pidlitkiv v umovakh yevrointehratsiinoho postupu Ukrainy* [The program of education of meaningful life values of teenagers in the conditions of progress of European integration of Ukraine] . Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732109> [in Ukrainian]

8. Bekh I, Aliksieienko T, Zhurba K, Kyrylenko S, Kyrychenko V., Koretska L., Ostapenko O., Prutsakova O., Kharchenko N., Shkilna I.. (2020). *Prohrama «Nova ukrainska shkola» u postupi do tsinnostei*. [The "New Ukrainian School" program is moving towards values]. *Shkilnyi svit*, 11-12(107-108), 90-119. [in Ukrainian].

9. Sartr Zh-P. (2001). *Buttia i nishcho: narys fenomenolohichnoi ontolohii. / Per. z frantsuzkoi Vitalii Liakh, Petro Tarashchuk.* [Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». [in Ukrainian]

10. Shtefanych H. G. (2003). Formuvannia profesiino-moralnoi stiikesti u maibutnykh ofitseriv MVS Ukrainy [Formation of professional and moral stability in future officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]., *Candidate's thesis* Khmelnytskyi: National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky. [in Ukrainian].